

БАЛКАНСКИ РАТОВИ У СРПСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ

Сажетак: Балкански ратови 1912–1913, који су у великој мери допринели подизању угледа модерне српске државе, од нарочите су важности не само за националну, већ и општу историју новијег доба.

Јубилеј поводом њихове стогодишњице изнова је побудио увећано интересовање научне и шире јавности за ове догађаје и њихове касније импликације. Овај повод је историјској науци наметнуо и својеврстан изазов по питању свеобухватнијег сагледавања проблема, у светлу нових сазнања и тумачења.

Предмет рада представља критички осврт на место Балканских ратова у српској историографији и то како у савременој, тако и оној у веку за нама. Анализа досадашњег приступа има сврху утврђивања (не)заступљености тема и њихов међусобни однос.

Кључне речи: Балкански ратови, 1912–1913, историографија, библиографија, јубилеји

Бројне су полемике које се односе на питање јесу ли Балкански ратови, сматрани за најпопуларније у новијој српској историји, у години знаменитог јубилеја адекватно обележени. Остављајући по страни друге факторе, посленици историјске науке су овој инспиративној теми ипак посветили знатну пажњу. Уз низ одржаних конференција, научних скупова и округлих столова,¹ објављени су тематски зборници радова,² одржано је мноштво трибина и

¹ *Први балкански рат 1912/13: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства*, међународни научни скуп, Београд: САНУ, Матица српска, АНУРС, 18–19. октобар 2012; *Балкан и балкански ратови сто година касније*, међународна научна конференција, Београд: Институт за савремену историју, Факултет безбедности, Меиђи универзитет Токио, 9–10. септембар 2011; *Први Балкански рат 1912/1913: друштвени и цивилизацијски смисао*, међународна научна конференција, Врање: Филозофски факултет Ниш, СПЦ Епархија врањска, Учитељски факултет Врање, 1–2. јун 2012; *Балкански ратови 1912/1913: Нова виђења и тумачења*, међународна конференција, Београд: Институт за стратегијска истраживања, Историјски институт, 24–25. октобар 2012; *Други нешадијски пук „Књаз Михаило“ – Гвоздени пук у ослободилачким ратовима 1912–1918*, округли сто, Прокупље: Историјски архив Топлице, Народни музеј Топлице, 5. октобар 2012, итд.

² *Косово и Метохија 1912–2012*, међународни тематски зборник, уредници Б. Јовановић, У. Шуваковић, Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2012.

изложби, реализовани су историјско-документарни филмови.³ Поред академија, факултета и института, у том смислу су се ангажовали и бројни регионални историјски архиви, музеји, удружења.

Конструктивнији однос српске историографије према овим догађајима значајнији је уколико узмемо у обзир одраније присутну и у великој мери оправдану тезу о недовољној заступљености Балканских ратова у домаћој историјској науци. Пред нама се стога намеће питање утврђивања разлога за овакав статус. У настојању да дођемо до што прихватљивијег одговора извршићемо један општи осврт на досадашње ангажовање.

Нужно је на самом почетку истаћи да је одсуство српске државности у већем делу века који је за нама свакако негативно утицало на адекватан третман према историјској баштини. Ово је природно оставило последица на српску историографију, која се нужно прилагођавала наступајућим околностима. Историографија се, нарочито у периоду после Другог светског рата, под снажним идеолошким утицајима неретко базирала на компромисима. Тако се и према Балканским ратовима и улози Србије у њима она односила углавном опортунистички или игнорантски, чиме је створен дисконтинуитет у правилном и објективном сазревању теме, без константне акумулације знања.

Доба Краљевине обележила је значајна продукција радова о овим ратовима. Без обзира на преко потребну историјску дистанцу, велики број представља драгоцене прилоге њиховој историји. Са друге стране, међу њима је знатан број оних ненаучног карактера, разумљиво испуњених емотивним набојем и националним романтизмом. Иако овакве радове не можемо третирати као историографске, засновани на сведочанствима из прве руке и они представљају важан секундарни извор информација. Имајући ове околности у виду, навешћемо значајније моменте када је овај период у питању.

О Ратовима се још од њиховог почетка писало много. Како ондашња штампа није била у стању да задовољи интересовање јавног мњења, намах је покренута периодика која се током ратних година бавила искључиво овом тематиком.⁴

У многобројним савременим студијама неједнаког квалитета изношени су узроци избијања сукоба, вршене процене у реализацији постављених ратних циљева и сагледаване актуелне прилике на Балкану. Преовлађујући став био је да су постигнутим резултатима ратови оправдали своју сврху (иако не у потпуности) и у већој мери задовољили државне и националне интересе. Међутим, било је и опречних квалификација о карактеру сукоба. Тако је познато дело Димитрија Туцовића *Србија и Арбанија*⁵ још по самом публиковању изазвало бурне

³ *Савремено тумачење српске историје – Балкански ратови 1912–2012; Кумановска битка: крв и магла.*

⁴ *Балкански рат у слици и речи*, Београд; *Илустрована Ратна Кроника*, Нови Сад; *Ратне слике са Балкана*, Нови Сад.

⁵ Д. Туцовић, *Србија и Арбанија. Један прилог критици завојевачке политике српске буржоазије*, Београд 1914.

полемике. Пласиране тезе о завојевачкој политици српске буржоазије постале су клица свих каснијих негирања ослободилачког карактера ратова у којима је дошло до коначног ослобођења Старе Србије. Имајући у виду даљи развој друштвено-политичких прилика на Балканском полуострву, сагледавајући их кроз процес дугог трајања, ове тезе наставиле су да егзистирају и као неодољива инспирација у смислу оспоравања српских интереса на овим просторима.

Уз политичке и дипломатске распре о ратовима, доста рано су почеле да се објављују и војне студије. Уз преглед ратних дејстава (које описује и Живојин Мишић)⁶ писано је и о другим аспектима: мобилизација, ратно савезништво, снабдевање трупа, санитет... Описани су и ратни путеви истакнутијих српских пукова, међу којима као нарочито вредну можемо издвојити књигу Јована Наумовића о Другом пешадијском пуку Моравске дивизије (Гвоздени пук).⁷ Овакви радови публиковани су и у ондашњим стручним часописима, нарочито у војном листу *Ратник*. Прилоге о ратовима овде је објављивао и Станоје Станојевић, знаменити историчар и активни учесник ратова.

Једна од првих комплетнијих студија која систематски обрађује Балканске ратове јесте четворотомно дело Милутина Лазаревића *Наши ратови за ослобођење и уједињење*.⁸ Сличне студије из овог периода нису превазишле његово дело, на које су се неизбежно ослањали сви они који су се њима касније бавили.

Други светски рат и потоњи период довео је до извесног дисконтинуитета у односу историографије према Балканским ратовима. Онда када је процес њиховог сазревања у историјској науци дошао до своје оптималне тачке, у приступу према њима дошло је до наглог обрта. Нова послератна власт је у свом политичко-пропагандном деловању у овим сукобима нашла плодно тле на коме би утемељила пласиране тезе и стереотипе о великосрпском хегемонизму. Стога не чуди да је непосредно након рата (1946) поново објављена Туцовићева књига, овога пута са предговором Милована Ђиласа. Од тада она постаје снажно пропагандно средство у критици раније српске политике, нарочито из доба Балканских ратова. Заузимање конформистичког приступа свакако је допринело измењеном односу историографије према овој теми, онда поприлично деликатној. Како би се настала празнина надоместила, у контролисаним условима су радове о овим догађајима објављивали углавном војни историчари, у издањима војне издавачке делатности. У значајније радове из наступајућег периода спада тротомни преглед операција српске и црногорске војске *Први балкански рат 1912–1913*, у издању Историјског института ЈНА.⁹ Иако су слични радови темељно обрадили сам ток војних операција, овакав приступ (у коме је владајућа идеологија имала несумњивог утицаја) свакако се одразио на квалитет продукције посвећене овом проблему.

Тенденциозан приступ према овом питању потврђују још неке чињенице, везане за раније јубилеје. Наиме, прославе десетогодишњице, а посебно

⁶ Марс, *Српско-турски рат у 1912–1913. години*, I–II, Београд 1913/14.

⁷ Ј. М. Наумовић, *Са Гвозденим другим пешадијским пуком „Књаза Михаила“ у 1912*, s.l. 1923.

⁸ М. Д. Лазаревић, *Наши ратови за ослобођење и уједињење*, I–IV, Београд 1929/34.

⁹ *Први балкански рат 1912–1913*, I–III, Београд 1959.

двадесетпетогодишњице ратова, величанствено су обележене. Нарочито је свечано било 1937. године када је, уз многобројне манифестације, на Зебрњаку подигнут један од најмонументалнијих споменика у овом делу Европе.¹⁰ Међутим, промењен став према овим догађајима и те како је уочљив ако се осврнемо на 1962. годину, која у односу на раније помене делује немо. У том смислу је вредан пажње и податак да у *Војноисторијском гласнику*, водећем часопису посвећеном војној историји, у шест бројева из те јубиларне године не налазимо ниједан рад о Балканским ратовима који би био инспирисан њиховом педесетогодишњицом.¹¹

Анализирајући даљи историографски приступ према овим догађајима, лако се дâ уочити да је и наредних година број радова на ову тему био прилично занемарљив. Тренд се почео мењати тек 70-их, а нарочито током 80-их година прошлог века. У измењеном друштвено-политичком амбијенту (који је подстицајно деловао и у приступу овој теми) све чешће су објављивани ратни дневници учесника, приче, успомене, споменице, историјски подсетници, биографије. Како су многа питања чекала на истраживање, не изненађује чињеница да је у недостатку адекватнијег историографског приступа у међувремену објављен значајан број публицистичких радова у којима је у пуној мери обновљена њихова глорификација.

Балкански ратови представљају догађаје од несумњиво великог значаја у дуготрајном и комплексном процесу ослобођења српског народа, али и догађаје који су представљали својеврстан увод у наступајући светски сукоб. Па ипак, у капиталном десетотомном делу *Историја српског народа* нема поглавља које се односи искључиво на њих. О овим ратовима се овде говори у оквиру поглавља које даје општи осврт на политичке и привредне прилике и развој радничког покрета са почетка XX века.¹²

Први релевантнији научни скуп посвећен Балканским ратовима приређен је тек поводом седамдесетпетогодишњице њиховог избијања. У организацији САНУ, под уредништвом академика Владимира Стојанчевића (који је овим догађајима посветио знатну пажњу), том је приликом организован округли сто под називом *Први балкански рат*.¹³ Наредни скуп у истој организацији приређен је и на деведесетогодишњицу ратова, под нешто конкретнијим називом *Први балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану*.¹⁴

¹⁰ З. М. Јовановић, *Зебрњак: у трагању за порукама једног споменика или о култури сећања код Срба*, Горњи Милановац-Београд 2004; А. Кадијевић, *Архитектура спомен-обележја на Зебрњаку*, у: *Врањски гласник*, 26–27 (1993/1994); Д. Секуловић, *Да се не заборави – 95 година од Кумановске битке 1912. и 70 година споменика на Зебрњаку 1937. године*, у: *Глобус*, 32/2007.

¹¹ Д. Тасић, М. Милкић, *Преглед садржаја Војноисторијског гласника 1950–2010*, Београд 2011, 30–32.

¹² *Историја српског народа*, VI/1, Београд 1983, 174–207.

¹³ *Први балкански рат: округли сто поводом 75. годишњице 1912–1987*, зборник реферата, уредник В. Стојанчевић, Београд 1991.

¹⁴ *Први балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану*, зборник радова,

Ово је време када продукција радова посвећених темама из Балканских ратова коначно добија најпре на квантитету (као природна последица дотадашњег третмана), а касније и на до тада неопходном квалитету и разноврсности у приступу. Најновији период, у коме српска историографија овим догађајима посвећује знатнију пажњу, свакако буди оптимизам. Продукцију и надаље додатно чине већином радови публициста, аматера, заљубљеника у тему, који се ипак не могу сматрати професионалним историчарима. Са друге стране, међу њима можемо наћи занимљиве радове који привлаче пажњу и који на извесан начин указују на то да је историографија по овом питању много тога пропустила.

Детаљна анализа садржаја радова посвећених Балканским ратовима изискује далеко већи простор од овде расположивог. Стога ћемо, уз већ изнети осврт на заступљеност овог питања у српској историографији, на основу прикупљене библиографије радова извршити њихову тематску анализу.¹⁵

Када су у питању објављени извори, значајан допринос проучавању Балканских ратова представља публикована архивска грађа, мемоаристика, извештаји ратних дописника, споменице, фото-албуми и слични материјали.

Од објављених докумената поменућемо оне представљене у волуминозној едицији САНУ *Документи о спољној политици Краљевине Србије*,¹⁶ као и збирку извора *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*.¹⁷ Иначе су поједини материјали са мировних конференција и склопљених уговора и споразума публиковани убрзо по њиховом настајању.¹⁸ Иако неоптерећени методолошким постулатима историјске науке, поједини радови хроничара или публициста (посвећени претежно једној конкретной теми локалног карактера, биографијама учесника ратова, историји пукова...) неретко у виду прилога такође садрже занимљиву и корисну грађу.¹⁹

Као извор је значајна и бројна објављена мемоарска литература (сведочанства, сећања, писма, дневници) прилично различита према стилу, садржају, фор-

---

уредник В. Стојанчевић, Београд 2007.

¹⁵ Библиографија радова на тему Балканских ратова (монографије, мемоарска грађа, објављени извори, радови из часописа, зборника и периодике, споменице, чланци из осталих публикација), коју због ограниченог простора овде нисмо у могућности да наводимо у целини, прикупљена је увидом у литературу различитих библиотечких фондова и електронских база података. Њихов број, који свакако није коначан, чини тако око 500 јединица. Краћи списак одабране библиографије приложен је на крају рада.

¹⁶ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, Београд 1980-. Из ратног периода види књиге: V/3, VI/1, VI/2.

¹⁷ *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996: dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama*, Т.1, (1876–1918), priredio М. Стојковић, Београд 1998.

¹⁸ *Букурешка конференција. Протоколи букурешке конференције и уговор о миру 1913*, Београд 1913; *Уговор о миру од 28. јула (10. августа) 1913. Српско-црногорски споразум од 30. октобра 1913. Српско-грчки споразум од 3/16. августа 1913*, Београд 1914; *Уговор о миру од 1–14. марта 1914; Уговор о миру од 17–30. маја 1913*, Београд 1914.

¹⁹ М. Добричанин, *Топлички гвоздени пук „Књаз Михаило“*, Београд 2012; Р. Глигоријевић, *Сачувано од заборава*, Ниш 2006; Г. Николић, *Војвода Танкосић*, Београд 1998; исти, *Мирно спавај, војводо*, Београд 2012, итд.

ми и обиму. О ратним данима писали су официри, војници, дипломате, новинари, књижевници, али и сви они који су сматрали да вреди оставити „успомене на славне дане – једва дочекане“²⁰ како стоји у једном наслову. Уз раније поменуте радове (попут оних Живојина Мишића, Јована Наумовића и прегршт сличних који се одnose на саме ратне операције или на успомене дипломата²¹) доста је аутобиографских дела личности који су својим ангажовањем обележили ову бурну епоху и у чијим су списима ови ратови такође нашли своје место. Сасвим свежа и непосредна сведочанства иначе су објављивана још у току самих борби, нарочито у *Балканском рату у слици и речи, Илустрованој Ратној Кроници* и сличној периодици.²²

Значајна су и сведочанства бројних домаћих и страних ратних дописника, где су улогу новинара неретко имали и истакнути друштвени радници. Драгоцене записе о Ратовима оставио је тако Јаша Томић, новинар *Заставе*,²³ затим приповедач Иво Ћипико (*Политика*)²⁴, политичар Филип Филиповић (*Правда*).²⁵ Многи од страних извештача, као Бруно Барили (италијански писац, композитор и дописник листова *Tribuna*, *Corriere della sera* и *Resto del Carlino*) или Анри Барби (француски књижевник и новинар, дописник *Le Petit Journal*, *L'Illustration* и других листова) такође су своје извештаје и импресије са фронта преточили у књиге.²⁶

Историјску науку су изворима у виду мемоарске грађе задужили и доктори, чланови Црвеног крста и други хуманитарни радници.²⁷ Неки од њих такође су имали улогу извештача.²⁸ Њиховом ратном ангажовању домаћа историографија посветила је низ радова.²⁹

²⁰ Д. Клицин, *Успомене на славне дане – једва дочекане: одломци из новије прошлости у вези са ратовањем на Балкану, почетим 1912 године*, Нови Сад 1937.

²¹ Д. Поповић, *Балкански ратови 1912–1913*, приредио Д. Т. Батаковић, Београд 1993.

²² Међу многобројним сведочанствима веома су упечатљива и она контроверзног Мустафе Голубића, који је у овим ратовима учествовао као добровољац у Лапском четничком одреду Војислава Танкосића. Радове је објављивао под својим именом или под псеудонимом Јафет (*На Мердарима*, у: „Балкански рат у слици и речи“, год. I, бр. 7 од 3. марта 1913, 108; *Учети Воје Танкосића*, у: „Илустрована Ратна Кроника“, св. 34 од 13. јуна 1913, 278–279; *Битка на Васиљевцу и Комите у боју*, у: „Илустрована историја Балканског рата 1912–1913“, књ. 2, Београд 1913, 17–20, 56–57).

²³ *Рат на Косову и старој Србији 1912. године*, Нови Сад 1913; *Рат у Албанији и око Скадра 1912. и 1913. године*, Нови Сад 1913; *Рат у Македонији и Старој Србији 1913. године*, Нови Сад 1914.

²⁴ И. Ћипико, *Утисци из рата 1912*, Сарајево 1914.

²⁵ *Ћлanci Filipa Filipovića o Balkanskim ratovima na stranicama lista „Правда“ (1912–1913)*, priredila M. M. Sumarokova, у: *Prilozi za istoriju socijalizma*, 8/1971.

²⁶ Барили Бруно, *Српски ратови*, приредио Ђ. Пелегрини, превод М. Живковић Фиати, Нови Сад 1996; од Анри Барбија: *Српске победе: са три плана*, Београд 1913; *Срби под Једреном*, Београд 1913; *Брегалница: српско-бугарски рат 1913*, Београд 1914.

²⁷ А. Фишер, *На српском фронту 1912*, приредио М. Јагодић, превод М. Софронијевић, Београд 2007; К. Sturzenegger, *Serbisches Rotes Kreuz und internationale Liebestätigkeit Während der Balkankriege 1912/13*, Zürich 1914.

²⁸ О приликама из прокупачке болнице и пријему првих рањеника из почетних борби код Мердара, извештаје које су објављивали *Браник* и *Илустрована Ратна Кроника* слао је др Игњат Бокур.

²⁹ N. Urić, *Pomoć Čeha i Slovaka Srbiji u Prvom balkanskom ratu*, у: *Zgodovinski časopis*, 4/1989; B.

Бројне ратне споменице публиковане су најпре у доба Краљевине, а затим и у новије време. Посвећене су пре свега пострадалим старешинама, војницима и добровољцима, али и другим учесницима ратних дешавања: грађанском и сеоском цивилном становништву, ратним хероинама, медицинским радницима, учитељима и ученицима, наставницима и студентима универзитета, етничким групама (Јевреји), војничким гробљима и споменицима, јубилејима..., због чега представљају врло корисне посредне изворе. Ово нарочито важи за уобичајено објављивање спискова погинулих, рањених или несталих лица из одређене војне формације (углавном пукова) или региона из ког су она мобилисана. Спискови су састављани из расположиве архивске грађе али и подацима до којих се долазило непосредно са терена (чланови породице, црквене књиге, гробља).³⁰

Драгоцен извор о Балканским ратовима представља и многобројна фото-документациона грађа, којом је овековечена атмосфера из рата и позадине фронта. На основу овог материјала доста рано су приређивани фото-албуми и друге илустроване публикације, које су у периоду након ратова биле изузетно популарне.³¹ Неке од њих су у скорије време из истог разлога доживеле поновна издања.³²

Оно што је евидентно већ при летимичном прегледу литературе која се односи на ову тему јесте одсуство знатнијег броја монографија. Далеко је већи број радова објављених по разним часописима, док је један део публикован у занемарљивом броју зборника радова са научних скупова посвећених посебно овом питању. Треба истаћи и чињеницу да је доста радова који се по појединим проблемима обједињујуће односе на читав циклус ослободилачких ратова 1912–1918, док је број конкретно посвећених Балканским ратовима мањи.

Стојанчевић, *Швајцарац др Адолф Фишер о Србима у својој књизи An der serbischen front, у Балканском рату 1912. године*, у: *Братство*, IX/2005; К. Живковић и др, *Холанђанин хирург др А. Ван Твенховен у ослободилачким ратовима Србије*, у: *Архив за историју здравствене културе Србије*, 1–4 (1983/1984); В. Гавриловић, *Жене лекари у Првом балканском рату*, у зборнику: *Први балкански рат: округли сто поводом 75. годишњице 1912–1987*, уредник В. Стојанчевић, Београд 1991; С. Кнежевић, *Жене добровољци у санитету српске војске у Балканском рату 1912. године*, у зборнику: *Први балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану*, уредник В. Стојанчевић, Београд 2007; Ј. Симијановић, *Неки примери хуманитарне делатности друштва „Коло српских сестара“ у току Првог балканског рата*, у: *Баштина*, 26/2009, итд.

³⁰ Навешћемо карактеристичне примере: Р. Костић, *Бесмртници Гвозденог пука: погинули и одликовани редови, подофицири и официри 2. пешадијског пука 1. позива „Књаз Михаило“ у ратовима 1912–1918 године*, Прокупље 2011; В. Суботић, *Поменик погинулих и помрлих лекара и медицинара у ратовима 1912–1918*, Београд 1922; *Споменица учитељима и учитељицама изгинулим и помрлим у ратовима: 1912–1918*, I–II, Београд 1924/26; *Споменица у славу наставника и студената Београдског универзитета који положише своје животе...: 1912–1918*, Београд 1930; *Споменица погинулих и умрлих српских Јевреја у Балканском и светском рату 1912–1918*, Београд 1927; *Споменица стогодишњице ослобођења Старе Србије 1912–2012*, уредник С. Терзић, Београд 2012, итд.

³¹ *Балкански рат 1912–1913*, [фото-албум], s.n., s.l., s.a; *Илустрована историја Балканског рата: 1912–1913*, прибрао и уредио Д. Славић, I–III, Београд 1913/14; *Освета Косова и Сливнице (са 50 слика)*, приредио С. М. Косић, Велика Кикинда 1920, итд.

³² *Ратни албум Ристе Марјановића: 1912–1915*, приређивач Ј. Алибеговић, Горњи Милановац-Београд 1987; *Балкански ратови. Фото-запис Самсона Чернова*, приређивачи М. Перишић, М. Милићевић, Б. Богдановић, Београд 2011.

Имајући у виду природу и карактер теме, у историографији разумљиво доминирају питања која овде лако можемо свести под војна, дипломатска и друштвена дешавања (табела 1). Како је тема прилично јасно позиционирана, скоро половина радова (49%) тиче се управо ратних догађаја. Друга група се према заступљености односи на друштвене прилике (34%), док је дипломатским активностима око Балканских ратова посвећен најмањи број радова (17%).

У методолошком погледу код већине тема доминира традиционалан позитивистички метод, дескриптивног карактера, што се опет може тумачити самом природом проблема. Стога је насупрот класичним темама (војне операције), које су карактеристичније за ранији период, евидентно мањи број оних које захтевају ангажованија теоријска промишљања (дипломатија), иако су у овом случају истраживачки веома захвалне.

Табела 1. Тематска заступљеност Балканских ратова у српској историографији

	Теме	Укупно	Σ (%)
Војска	Мобилизација	3	158 (49%)
	Рат, операције	53	
	Појединачне битке	26	
	Армије	6	
	Санитет, здравство	15	
	Саобраћај	1	
	Техника, иновације	6	
	Четници, добровољци	16	
	Истакнутије формације, групе	14	
	Биографије, биографске скице	7	
	Ратне заставе, обележја, одликовања	4	
	Послератна активност	7	
Дипломатија	Прилике уочи рата	10	54 (17%)
	Балкански савез (склапање, односи, личности)	19	
	Велике силе и Балкански ратови	17	
	Конференције и мировни споразуми	2	
	Питање Македоније	4	
	Питање изласка Србије на море	2	
Друштво	Хуманитарни рад	8	109 (34%)
	Политичке странке, идеологија	16	
	Одјек ратова на шири јужнословенски простор	9	
	Црква	1	
	Штампа	7	
	Грађанство, интелигенција, омладина	11	
	Послератно административно уређење	6	
	Прилике у Старој Србији	5	
	Савремене студије, есеји	7	
	Етничке групе (Јевреји)	3	
	Уметност (фотографија, филм, сликарство)	18	
	Историографија, осврти, јубилеји	18	
	Укупно	321	

Квантитативан учинак овом приликом није у првом плану. Табела је урађена на основу узорка од 321 изабраног историографског рада (монографије, објављени извори, радови из зборника и стручних часописа), у покушају да се извршеном анализом формира представа о тематској заступљености овог историјског проблема и да њен илустративни приказ.³³

Међу војним темама највише је оних које се баве развојем ратних дешавања и војним операцијама (хронолошки преглед ратних прилика, продор на Јадран, Скадарска криза, учешће српске војске код Једрена). Следе теме у којима су подробно обрађене битке и бојеви из оба рата (Куманово, Брегалница, Битољ, Прилеп, Скадар, Једрене, Љеш, Мердаре...). Статистика само потврђује да су ове базичне теме, међу свим осталим питањима која се тичу Балканских ратова, очекивано најдетаљније обрађене. Ангажовање добровољаца и четничких одреда такође је једна од заступљенијих тема. Након ње следи ратни санитет и здравствене прилике у српској војсци (епидемија колере, санитетски возови, медицинско снабдевање), а затим и тема о истакнутијим војним формацијама и групама (претежно пуковима, људству из одређеног краја, ратним хероинама). Знатну пажњу привукле су и биографске теме, војна техника и ратне иновације, појединачно ангажовање армија, послератне војне активности. Иако су бројчано мање заступљене, обрађене су и теме о мобилизацији, саобраћају, ратним обележјима (заставе, одликовања).

Друштвене теме својом шареноликошћу значајно доприносе комплекснијем сагледавању читаве атмосфере. Њима је у знатној мери обухваћена хуманитарна делатност удружења и појединаца (Црвеног крста, медицинских радника, Кола српских сестара), затим страначки и идеолошки погледи и утицаји на ратне прилике, одјек сукоба на шири јужнословенски простор (Босна, Херцеговина, Војводина, Славонија, Далмација, Хрватска). Известан број радова тиче се односа грађанства, интелигенције и омладине према овим дешавањима, као и улоге цркве и свештенства. Поједини радови обрађују историографију Ратова, дају осврт на раније јубилеје, предочавају интерпретацију балканских сукоба у домаћој и страниј штампи. Нарочито су важне теме које се тичу успостављања административног уређења по ослобођеним крајевима и уопште прилика у Старој Србији. Неколико радова говори о срп-

³³ Укупан број радова који се делимично тичу и ових догађаја свакако је знатно већи, с обзиром на то да су, како смо навели, у многима обједињени ратови 1912–1918. Уз то о њима појединачно говоре многобројне синтезе новије националне историје, историје српског народа уопште, биографије знаменитих учесника, радови о односима Србије и других држава, као и разни други радови различитог тематског приступа и ширег хронолошког оквира у којима су и Балкански ратови нашли своје место, а које овде нисмо навели. У табелу нисмо уврстили ни разноврсну мемоарску грађу о којој је раније било више речи, а чији се садржај скоро у потпуности односи на саме ратне догађаје (изузев неколицине која се тиче дипломатије). Разне објављене споменице такође су остале ван табеле. Намера је, дакле, да се суштински на једном што репрезентативнијем и конкретнијем узорку уоче извесни показатељи о (не) заступљености тема и њиховом међусобном односу. Сматрамо да се иначе и код вишег квантитативног учинка утврђени показатељи не би битније изменили, а што би у перспективи евентуално утврдила једна потпунија анализа.

ским Јеврејима и њиховом ратном ангажовању. На крају, своје место у историографији пронашле су теме о ангажованој уметности у ратним приликама (фотографија, филм, сликарство, музика).

Иако је бурна дипломатска историја Балканских ратова такође привлачила пажњу истраживача, стиче се утисак да је ова област историографски недовољно обрађена. Уз теме о предратним политичким приликама, заступљеније су оне о формираном Балканском савезу (дипломатске активности, актери, уговори и споразуми, односи међу чланицама) и улози Великих сила у развоју догађаја.

***

Балкански ратови у сваком смислу јесу прилично изазовна тема. Њиховим коначним исходом није у пуној и очекиваној мери била задовољена ниједна страна која је у њима учествовала. Управо и због бројних нерешених питања на осетљивом геополитичком простору Балкана, затварање простора разним манипулацијама и покушајима ревизије историје ових догађаја, као и научно афирмисање њихове цивилизацијске улоге, представља важан задатак савремене српске историографије.

Одабрана библиографија

- Алексић-Пејковић, Љ. *Западне силе Антанте и Први балкански рат*, у зборнику: *Први балкански рат: округли сто поводом 75. годишњице 1912–1987*, уредник В. Стојанчевић, Београд 1991 (даље: у зборнику: *Први балкански рат...*).
- Војводић, М. *Националне тежње и захтеви Србије у балканским ратовима*, у: *Историјски гласник*, 1-2/1995.
- Војводић, М. *Скадарска криза 1913. године*, Београд 1970.
- Дневник победа. Србија у балканским ратовима 1912-1913*, приредила С. Ђурић, Београд 1990.
- Ђорђевић, Д. *Излазак Србије на Јадранско море и Конференција амбасадора у Лондону 1912*, Београд 1956.
- Ђорђевић, Д. *Како су велике силе сазнале за склапање Балканског Савеза 1912 године*, у: *Историјски гласник*, 4/1954.
- Ђуришић, М. *Српска ескадрила у Скадарској операцији 1913*, Београд 2006.
- Ђуришић, М. *Црна Гора у Другом балканском рату*, Београд 2007.
- Екмечић, М. *Албански фактор у избијању Првог балканског рата*, у зборнику: *Први балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану*, уредник В. Стојанчевић, Београд 2007 (даље: у зборнику: *Први балкански рат 1912...*).
- Екмећић, М. *Uticaј balkanskih ratova 1912-1913. na društvo u Bosni i Hercegovini*, у: *Marksistička misao*, 4/1985.
- Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске, I-VII [III-V]*, Нови Сад-Београд 1998.

- Илић, В. *Четнички одред војводе Војина Поповића Вука у Првом балканском рату*, у зборнику: *Први балкански рат 1912...*
- Јагодић, М. *Уређење ослобођених области Србије 1912-1914. Правни оквир*, Београд 2010.
- Ковачевић, Д. М. *Русија и Први балкански рат*, у зборнику: *Први балкански рат 1912...*
- Костић, Р. *Други пешадијски (гвоздени) пук „Књаз Михаило“ у балканским ратовима*, у: *Нишки зборник*, 20/1996.
- Крестић, В. *О неким одјецима балканских ратова код Срба у Угарској*, у зборнику: *Први балкански рат...*
- Лазаревић, М. Д. *Наши ратови за ослобођење и уједињење, I-IV*, Београд 1929/1934.
- Лилић, Б. *Етно-демографске промене у ослобођеним крајевима Србије 1912. године*, у зборнику: *Први балкански рат 1912...*
- Марковић, С. *Прилог проучавању одјека Првог балканског рата код Срба у Војводици*, у зборнику: *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, III, уредник Д. Маликовић, Косовска Митровица 2010.
- Микић, Ђ. *Албанци и Србија у балканским ратовима 1912-1913. године*, у: *Историјски гласник*, 1-2/1985.
- Миличић, М. Ј. *Војска Краљевине Србије у опсади Скадра: битка код села Дајчи*, у: *Баштина*, 22/2007.
- Миличић, М. Ј. *„Летећи одред за Сан Ђовани ди Медиа“ и битка код Љеша*, у: *Vesnik*, 35/2008.
- Миличић, М. Ј. *Рат за море: дејства српских трупа у северној Албанији и на Приморју од 23. октобра 1912. до 30. априла 1913. године*, Београд 2011.
- Миличић, М. Ј. *Српска управа у северној Албанији и на Приморју током Првог балканског рата*, у: *Баштина*, 23/2007.
- Миличић, М. Ј. *Транспортовање трупа Приморског кора и прва српска поморска битка 1913. године*, у: *Vesnik*, 36/2009.
- Младеновић, Б. *Војска Краљевине Србије за време Балканских ратова - у огледалу немачке штампе*, у: *Баштина*, 22/2007.
- Младеновић, Б. *Слика другог: Срби у огледалу немачке штампе за време балканских ратова 1912-1913*, у зборнику: *Други о Србима, Срби о другима*, приредила Д. Поповић Срдановић, Ниш 2012.
- Младеновић, Б. *Срби у делу немачке штампе 1912-1913. године*, у: *Историјски часопис*, 53/2006.
- Орачић, Р. *Kumanovska bitka*, у: *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1988.
- Опачић, П. *Србија и Бугарска у Првом балканском рату 1912-1913. године*, у: *Баштиник*, 10/2008.
- Павловић, Ж. Г. *Удео Србије у Балканским ратовима 1912 и 1913 године*, у: *Годишњица Николе Чупића*, 1935.
- Попов, Ч. *Црвена нит прогреса у Првом балканском рату: неколико теза за методолошки оглед о карактеру рата*, у зборнику: *Први балкански рат...*

- Поповић, Д. *Балкански ратови 1912-1913*, приредио Д. Т. Батаковић, Београд 1993.
- Први балкански рат 1912-1913, I-III, Београд 1959.
- Пузовић, П. *Улога цркве и свештенства у балканским ратовима*, у: *Вардарски зборник*, 4/2002.
- Радовић, М. *Ослобођење Новог Пазара у првом балканском рату*, у: *Новопазарски зборник*, 13/1989.
- Растовић, А. *Два британска погледа на Србију у Првом балканском рату*, у: *Зборник Матице српске за историју*, 77-78/2008.
- Растовић, А. *Србија у огледалу британске штампе током Балканских ратова*, у: *Историјски часопис*, 50/2003.
- Ratković, V. *Bitoljska bitka 1912. godine*, у: *Vojnoistorijski glasnik*, 2/1988.
- Ratković, V. *Mobilizacija srpske i turske vojske za Prvi balkanski rat oktobra 1912. godine*, у: *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1985.
- Ратковић, Б. *Ослобођење Косова и Метохије 1912*, Београд 1997.
- Самарџић, Д. *Српске заставе у Првом балканском рату*, у зборнику: *Први балкански рат...*
- Секулић, В. *Ослобођење Косовске Митровице у Првом балканском рату*, у: *Баштина*, 17/2004.
- Симеуновић, Д. *Милован Миловановић о стварању Балканског савеза*, у зборнику: *Први балкански рат 1912...*
- Скоко, С. *Букурешки мир 1913. године*, у: *Војноисторијски гласник*, 3/1972.
- Скоко, С. *Други балкански рат 1913, I-II*, Београд 1968/1975.
- Станојевић, С. *Битка код Мердара – почетне борбе за ослобођење Старе Србије у Првом балканском рату*, у зборнику: *Косово и Метохија 1912-2012*, уредници Б. Јовановић, У. Шуваковић, Косовска Митровица 2012.
- Станојевић, С. *Уочи рата 1912. године*, у: *Ратник*, 3/1927.
- Стојановић, Д. *Искушавање начела: Српска социјалдемократска партија и ратни програм Србије 1912-1918*, Београд 1994.
- Стојанчевић, В. *Из проблематике балканских ратова 1912-1913. године*, Београд 1999.
- Стојанчевић, В. *Разграничење и постављање државне границе између Србије и Грчке 1912/13. године*, у: *Глас*, 6/1988.
- Стојанчевић, В. *Слом турске власти на Балканском полуострву, ослобођење балканских народа и увођење европских културних и цивилизацијских установа*, у зборнику: *Први балкански рат 1912...*
- Терзић, М. *Однос комунистичке власти према традицији ослободилачких ратова 1912-1918*, у зборнику: *Мојковачка операција 1915-1916*, уредници П. Качавенда и др, Београд 1997.
- Urić, N. *Pomoć Čeha i Slovaka Srbiji u Prvom balkanskom ratu*, у: *Zgodovinski časopis*, 4/1989.
- Фишер, А. *На српском фронту 1912*, приредио М. Јагодић, превод М. Софронијевић, Београд 2007.
- Hrabak, V. *Jedan izveštaj o političkom raspoloženju solunske čaršije posle prvog balkanskog rata*, у: *Historijski pregled*, 1/1964.

Saša Stanojević

THE BALKAN WARS IN SERBIAN HISTORIOGRAPHY

Summary: The Balkan Wars that took place in 1912/1913, with their all complexity, take an important place in the national as well as the general history of the “extended” 19th century. Their relevance reflects not only in the fact that they are regarded as some of the most popular wars in the recent history of Serbian people (considering the final liberation of the Old Serbia from slavery that lasted for many centuries), but also in the fact that they were a unique introduction to the future conflict that was of the world’s proportion. Nevertheless, the opinion which prevails is that the domestic historiography still hasn’t paid enough attention to these wars to the extent they inspire and deserve.

The impression of the inadequate interest for the Balkan Wars in Serbian historiography surely originates from the certain discontinuity in their analysis that is conditioned by sociopolitical circumstances from the century behind us, as a result of which there was a negative reflection on the regular development of this topic. Considering this circumstance, there is an obligation in front of the domestic historical science (where this topic becomes more and more popular in recent times) that these events are to be reconstructed in all segments and without any external influence as complete as possible on the basis of the results of the researches that have already been carried out. This seems to be extremely necessary considering all present and very dangerous attempts of the revision of these historical events. Neither of the sides that participated in the Balkan Wars was satisfied by their outcome to the extent they expected them to be. Many unanswered questions in this sensitive geopolitical area are the reason due to which its closure by various manipulations in this sense would be an invaluable scientific benefit of the contemporary Serbian historiography.

Key words: The First and the Second Balkan War, 1912–1913, historiography, bibliography, jubilees